

samhället, dramatiskt i många europeiska länder eller gradvis som i Sverige. Sociala kategorier bytte plats, definitioner och demarkationer ändrades, beroende på tid, rum och socialt mönster. Bourgeoisien kom alltmer att dominera scenen och utveckla skiftande livsstilar inom sig. Kvinnorna hos Bjurman har sina rötter i de mest skiftande skikt. Fäderna tillhörde bildnings- och handelsborgerskap, adel, ofrälse ståndet, provinsiell bruksocietet (mer överklass än medel-), och i en del fall till lågborgerlighet. De har flera drag som skiljer dem än förenar. Betänker man så att döttrarna var födda mellan 1728 och 1815 så blir bilden än mer sammansatt än vad som framgår. Det var i perioden efter den undersökta som en ny klasstruktur formerade sig tydligare. Under slutet av 1700-talet och första hälften av 1800-talet var kvinnor bricker i mobilitetsprocessen när klassendogamin blev mindre rigid. Ordet bourgeoisie överlevde och är fortfarande ett bra ord som säger mer än det vaga medelklass. Bjurman tar så upp smak och livsstil i ett klassperspektiv. I Bourdieus tolkningsmodell är smak ett instrument att orientera sig i världen med, och särskilja sig med. Kvinnorna i studien använder smak att orientera sig bland män. Den estetiska dimensionen spelar en roll i valet av partner. Även i 1700- och tidiga 1800-talens rådgivningsböcker framstår valet som en distinktionens högt drivna konst med sina fasta lämplighetsgränser. En avsedd effekt av internaliserade värderingar var spontan avsmak för olämpliga män. Gemensam habitus underlättar att förverkliga föräldrarnas mål, att döttrarna ska självklart välja rätt.

Kärlek hör inte till etnologins centrala frågor men väl en rad relaterade fenomen som friarseder, äktenskap och familj. Eva Lis Bjurmans avhandling är en lektion i kärlekens olika dimensioner och bildningens betydelse, i hur unga kvinnor agerar i mötet mellan det gamla och det nya. Författaren driver övertygande en tes genom hela boken, nämligen den att under den studerade perioden blir unga kvinnor subjekt och undviker därigenom att falla i det kulturella tomrum som uppstått i kampen mellan de nya kärlekskraven och kvinnors behov att bli försörjda. Hennes engagemang skapar närvaro. Boken är skriven med stark känsla och vi kommer de unga kvinnorna nära trots tidsavstånd. *Catrines intressanta blekhet* är ett inspirerande bidrag till det etnologiska studiet av unga kvinnor, kärlek och bildning. Man lämnar detta speciella arbete med stor lust att tänka vidare kring de många spår som Eva Lis Bjurman lagt ut på ett föga utforskat område.

Angela Rundquist, Djursholm

Kerstin Thörn: *En bostad för hemmet. Idéhistoriska studier i bostadsfrågan 1889–1929*. Idéhistoriska skrifter 20, Institutionen för idéhistoria, Umeå universitet 1997. 464 s. English summary. ISBN 91-7191-308-4.

Industrialiseringen, som inleddes i slutet av 1700-talet i England, är otvivelaktigt den faktor som haft störst inverkan på samhällsutvecklingen under 1800- och 1900-talen. En av följderna var den stora inflyttningen till städerna där industrierna och handeln, dvs. arbetstillfällena, var koncentrerade. Detta medförde att enorma mängder människor trängdes på små ytor. Trångboddheten och den låga hygieniska standarden medverkade till sanitära problem som bland annat orsakade epidemier. Under senare delen av 1800-talet riktades uppmärksamheten mot arbetarklassens svåra levnadsvillkor och olika reformförsök påbörjades. Det ökade medvetandet om de stora sociala skillnaderna i samhället sammanföll med insikten om sambandet mellan hälsa och hygien. Bostaden hamnade snart i centrum och blev en konkret utgångspunkt i strävan efter att förbättra de minst privilegierades livssituation.

Idéhistorikern Kerstin Thörn har i sin avhandling *En bostad för hemmet. Idéhistoriska studier i bostadsfrågan 1889–1929* behandlat detta dynamiska skede som en viktig del av den urbana arkitekturhistorien. Slutet av 1800-talet fram till funktionalismens genombrott innebär för Sverige en radikal omdaning av den sociala strukturen. Utvecklingen satte spår inte minst i den fysiska omgivningen och än idag kan vi avläsa historien i våra stadsmiljöer. Med bostaden, och det allt mer värdeladdade hemmet, i fokus väver Kerstin Thörn samman fyra fristående avhandlingsdelar. Reformeringen av de mindre bemedlades boende i Stockholm är den gemensamma utgångspunkten när hon berör bostadsfrågan ur tre olika perspektiv: det filantropiska, det estetiska och det politiska. I den avslutande delen redogör Thörn för den kooperativa bostadsföreningen HSB:s tillkomst, där avhandlingens tidigare infallsvinklar förenas. Hennes mål är att belysa den mångfacetterade bostadsfrågan utifrån en rad skilda aspekter. Hon vill därigenom fördjupa förståelsen för hur arbetarklassens hem planerades och gestaltades, såväl visionärt som pragmatiskt. Detta ger en historisk relief åt frågor som fortfarande står på dagordningen, om än med andra förtecken. Å andra sidan medför detta att avhandlingen blir mycket omfattande. Den tycks sträva åt för många

håll i sin ambition att greppa de mest skiftande ämnen och forskningstraditioner. Thörns stora insats, utöver att ge exempelvis filantropernas bostadsprojekt välförtjänt uppmärksamhet, är den gedigna genomgången av arkivmaterial som delvis är otillgängligt och svårläst. Avhandlingen tillför på så sätt en ansenlig mängd stoff och ny kunskap trots att den behandlar ett skede som blivit föremål för en lång rad studier.

Kerstin Thörns grundliga, mycket faktarika redogörelse tar sitt avstamp i den filantropiska hjälpverksamhet som spelade en avgörande roll i det sociala arbetet. Målet med denna hjälp till självhjälp var att förbättra villkoren för olika utsatta grupper i samhället. Boendet framstod, i Stockholms allt mer akuta trångboddhet, som en betydelsefull aspekt av den sociala verksamheten. Samhället tog inget ansvar för bostadsfrågan, då detta fortfarande betraktades som en enskild angelägenhet. Röster började höjas mot detta synsätt och däribland de aktiva inom välgörenhet, som menade att de fattiga saknade förutsättningar för att själva ombesörja en bra bostad. I takt med att hemmet under borgerlighetens framväxt fått en symbolladdad innebörd växte viljan att erbjuda människor i alla samhällsklasser ett anständigt boende. Parallellt med idén om hemmet och kärnfamiljen som samhällets minsta enhet debatterades vikten av hygieniska bostadsförhållanden. Familjen och hygien uppfattades som både mål och medel. En bra bostad var förutsättningen för ett gott hem där familjens medlemmar kunde fostras till ansvarsfulla samhällsmedborgare. Renligheten ansågs, utöver att bidra till en bättre hälsa, höja de fattigas moral och sedlighet. Filantropernas bostadsprojekt präglades främst av en önskan att kunna erbjuda arbetarna ett gott hem till en låg kostnad. Thörn beskriver ingående fyra av dessa bostadsföreningar för att belysa hjälpverksamhetens karaktär. Hon använder sig av en imponerande mängd arkivmaterial, såsom protokoll och verksamhetsberättelser, när hon lyfter fram dessa eldsjälares arbete. Gemensamt var övertygelsen om kopplingen mellan en värdig bostad och ett värdigt liv. De flervåningshus som filantroperna lät uppföra var av enkel arkitektur utan påkostade fasader eller tekniska moderniteter. Målet var att bygga hygieniska bostäder till ett lågt pris. De här människornas engagemang ledde så småningom till att bostadsfrågan politiserades och blev föremål för en rad utredningar och motioner.

Samtidigt som filantroperna kämpade för bättre villkor för samhällets lägsta klass på en jämförelsevis praktisk nivå spreds de socialestetiska idéerna till

Sverige från England. En centralfigur var författarinnan Ellen Key som aktivt deltog i debatten kring en vackrare vardag. Tesen om skönhetsens förädling av människan och sambandet mellan det sociala och det estetiska hämtade Key från de engelska föregångarna John Ruskin och William Morris. Ellen Key och andra estetiskt inriktade kritiker ansåg att ett gott hem förutsatte ändamålsenlighet och skönhet. Vardag och enkelhet upphöjdes till ett estetiskt ideal. Medvetenheten om hygienens betydelse för bekämpandet av smittsamma sjukdomar var en av de aspekter som influerade sekelskiftets nya ljusa, luftiga interiörer. Man tog avstånd från de murrigt överlastade och dammsamlade inredningar som varit rådande och ville släppa in ljus och luft. De nationalromantiska tendenserna idealiserade den svenska naturen som tillskrevs både hälsosamma och estetiska kvaliteter. För de s.k. smakfostrarna var skönhet och ändamålsenlighet något som gick hand i hand och deras ideal beskrivs av Thörn som funktionsestetik. I detta begrepp ligger också den djupa tron på att det estetiska hade en funktion utöver att skänka välbefinnande. I Thörns redogörelse för de estetiskt engagerade virvlar en lång rad bekanta personer ur sekelskiftets kulturelit förbi. Hemutställningarna och flera av de skrifter som publicerades i frågan behandlas också utförligt för att ge en helhetsbild av bostadsreformernas problematik. Den stora sociala klyftan mellan de privilegierade, i det här fallet smakfostrarna, och de mindre bemedlade som utgjorde målgruppen för deras bildningsiver är något man måste ta i beaktande. Thörn uppehåller sig inte vid den frågan nämnvärt utan anser att det centrala är smakfostrarnas och folkbildarnas goda intentioner. Ett konkret exempel på hur denna skillnad i synsätt kan te sig är reformatörernas strävan efter att omvandla finsalongen, som enbart användes för gäster, till ett vardagsrum som kunde nyttjas av familjen dagligen. Reaktionen var inte, som man kanske kunde vänta sig, positiv. Tvärtom var många arbetare konservativa och ville behålla finrummet, kanske som en påminnelse om ett annat bättre liv utan tungt och smutsigt arbete. Att förespråka enkelhet för dem som alltid tvingats leva enkelt var en paradox som den tidens smakfostrare inte riktigt insåg. Målgruppen för hemutställningarna och skrifterna blev i praktiken snarare den övre medelklassen samt den intellektuella eliten.

Filantroperna och socialestetikerna banade väg för bostadsfrågan i ett samhälleligt perspektiv. Akademiker, företrädesvis nationalekonomer och statistiker, belyste bostadsproblemen vid seklets början. Politiker

förde upp diskussionen på kommunal nivå och krävde att samhället skulle ta sitt ansvar för de mindre bemedlades situation. Ekonomiska teorier, statistiska fakta, studier av människors villkor och en förändrad syn på politikens innehåll var faktorer som bidrog till att ge bostadsfrågan en större tyngd. För somliga var det självklart att boendet var en social fråga, andra hävdade att det sorterades under ekonomiska spörsmål, men enighet rådde om att problemet måste lösas. Bostadsfrågan var oerhört komplicerad med en rad olika aspekter att ta hänsyn till, såsom juridiska, ekonomiska, tekniska och administrativa. Fortfarande var även den moraliska aspekten central och man betonade vikten av familjelivet och hemmet som en bas för samhället i stort. Man skulle inte bara sträva efter ökad bostadsyta och bättre hygien utan också kunna erbjuda ett hem. Retoriken och argumenten var i stort sett samma hos politikerna och forskarna som hos de filantropiska och estetiska pionjärerna.

Bostadskommittéer och bostadsråd inrättades parallellt med att grundliga vetenskapliga och politiska utredningar utfördes, men någon långsiktig lösning av bostadspolitiken kom inte till stånd under den tid som avhandlingen redogör för. Majoriteten krävde inte att kommunen tog över hela ansvaret för bostadsbyggnandet utan förespråkade en mer aktiv markpolitik och legalisering av hyresrätten. Staden hade som stor markägare ett viktigt inflytande på exploateringen, något som enligt socialdemokraterna borde utnyttjas i socialt syfte. Att underlätta för bostadsreformerna genom upplåtande av mark, lagstiftning och ekonomiska subventioner var i stort sett det som förväntades av kommunen. Under kriget förvärrades situationen ytterligare och det blev nödvändigt med vissa statliga ingripanden. Socialdemokraterna fortsatte enträget att föra fram kraven på att den materiella misären, i form av undermåliga bostäder, skulle ersättas av hus med högre standard. Längre framstod dock två rum och kök för varje arbetarfamilj som en utopi.

Kvinnornas roll i den här processen berör Thörn återkommande. Hon diskuterar det särartstänkande som var rådande under slutet av 1800-talet och vilka egenskaper i relation till hemmet och familjen som kvinnan tillskrevs. Kvinnornas insats i kampen för ökad social rättvisa och deras personliga engagemang på olika plan betonas. Utöver Thörns ambitiösa genomgång av bostadsfrågans idéhistoria på ett filantropiskt, estetiskt och politiskt plan framstår utvecklingarna om kvinnan ur feministisk synvinkel som den största behållningen.

Det hade varit spännande att få ta del av en mer renodlad analys av bostadsfrågan ur ett kvinnohistoriskt perspektiv. Flera intressanta kvinnor skyntar fram i Thörns myllrande persongalleri. En av pionjärerna när det gäller filantropiska bostadsprojekt var Agnes Lagerstedt. I sitt arbete som folkskollärare mötte hon barn som levde i fattigdom och misär. Redan första skolåret tog hon initiativ till en sommarkoloni på Häverö, den första i landet. Efter att ha besökt barnen hemma insåg hon vidden av bostadsproblemet. Lagerstedt hade ingen egen förmögenhet men erhöll 1889 ett stipendium på 1 000 kronor för att besöka filantropen Octavia Hill och ta del av hennes reformidéer. Octavia Hill, som var inspirerad av konstvetaren John Ruskin, var redan välkänd för sina radikala tankar. Hon bosatte sig bland de fattiga för att bättre förstå deras levnadsvillkor. Hills arbete präglades av övertygelsen om att det förutom en högre materiell standard behövdes vardagliga skönhetsupplevelser. När Agnes Lagerstedt kom tillbaka till Stockholm omsatte hon genast sin nya erfarenhet i praktiken. I likhet med Octavia Hill flyttade hon in i ett fallfärdigt hyreshus, där hon i egenskap av vicevärdinna fick nära kontakt med de övriga boende. Ett par år senare kunde Agnes med hjälp av mer förmögna och inflytelserika kontakter bilda aktiebolaget Stockholms Arbetarehem. I deras regi uppfördes, efter arkitekt E. O. Ulrichs ritningar, ett stramt femvåningshus på Sibyllegatan. Efterfrågan på bostäder blev stor och man lät bygga fler efter samma grundprincip. Verksamheten vidgades och kom att innefatta allt från handelsbod till bibliotek och barnstuga. Agnes Lagerstedt ägnade sitt liv åt kampen för arbetarna och inspirerade många. Även om Stockholms Arbetarehem inte fick någon egentlig efterföljare banade det väg för den då utopiska drömmen om ett bättre boende för alla och den statliga social- och bostadspolitik som så småningom kom att bli verklighet.

Sammanfattningsvis hade man i Kerstin Thörns avhandling kunnat önska ett mer analytiskt och stringent förhållningssätt till den komplexa bostadsfrågan och det rika materialet. Avhandlingens tvärvetenskapliga och narrativa karaktär är paradoxalt nog såväl dess styrka som dess svaghet. Det är trots detta min övertygelse att Thörns avhandling, med tanke på det angelägna ämnet och textens lättillgänglighet, skulle intressera en stor läsekrets i en bearbetad och illustrerad utgåva.

Anna Ingemark, Malmö